



Revista Electrònica

 **investigació
novació**

Educativa i Socioeducativa

*Promoció i educació per a la salut en el medi
escolar: les escoles promotores de salut*



Universitat de les
Illes Balears
Institut d'Estudis
de l'Educació

Miquel Bennàssar
Universitat de les Illes Balears

Promoció i educació per a la salut en el medi escolar: les escoles promotores de salut

Resum

L'article revisa la conceptualització teòrica actual de l'educació per a la salut (EpS). Es presenta el projecte de l'Organització Mundial de la Salut (OMS) sobre les escoles promotores de la salut i es defineixen els seus objectius d'intervenció. Així mateix, s'analitzen quines són les principals dificultats per dur a terme programes d'EpS a l'àmbit escolar i quines es pensa que han de ser les estratègies que facilitin la implantació adequada del projecte i l'èxit de la intervenció.

Es presenten els criteris per a la realització d'un projecte d'EpS segons la Xarxa Europea d'Escoles Promotores de Salut (XEEPS) a Espanya i es descriu la Consulta Jove, com a exemple d'una experiència d'intervenció en EpS als instituts de secundària.

Paraules clau:

escoles promotores de la salut i educació per a la salut

Resumen

El artículo revisa la conceptualización teórica actual de la educación para la salud (EPS). Se presenta el proyecto de la Organización Mundial de la Salud (OMS) sobre las escuelas promotoras de la salud y se definen sus objetivos de intervención. Así mismo, se hace un análisis de cuáles son las principales dificultades para llevar a cabo programas de EPS en el ámbito escolar y de cuales tienen que ser las estrategias que faciliten la implantación adecuada del proyecto y del éxito de la intervención.

Se presentan los criterios para la realización de un proyecto de EPS según la Red Europea de Escuelas Promotoras de Salud (REEPS) en España y se describe la Consulta Jove, como ejemplo de una experiencia de intervención en EPS en los institutos de secundaria.

Palabras clave:

Escuelas promotoras de la salud, educación para la salud

Miquel Bennassar
Universitat de les Illes Balears

Per citar l'article

"Bennassar, V. (2008). Promoció i educació per a la salut en el medi escolar: les escoles promotores de salut. *IN. Revista Electrònica d'Investigació i Innovació Educativa i Socioeducativa*, V. 1, n. 0, PÀGINES 237-246. Consultado en

http://www.in.uib.cat/pags/volumenes/vol1_num0/bennassar/index.html en (poner fecha)"

Introducció

L'any 1987, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va fer ressaltar el valor de l'educació com a procés vital per capacitar la població per al control i la millora de la seva salut, i va plantejar, com a forma d'intervenció per assolir aquest objectiu, l'aproximació per entorns.

L'escola és un d'aquests entorns en què gairebé tota la població infantil passa una gran part del seu temps. Per tant, és essencial tenir en compte la influència que aquesta exercirà sobre la població escolar. Precisament, és en aquest moment evolutiu quan es fonamenta l'adquisició d'hàbits i coneixements dels escolars, ja que és més fàcil assimilar coneixements, actituds i habilitats (García, 1998).

També hem de tenir en compte que l'escola ofereix un gran avantatge, i és que no són necessaris els esforços de captació que requereixen altres entorns, com ara el sistema sanitari.

Per treballar temes d'educació per a la salut (EpS) als centres educatius, consideram que l'eix central ha de ser el mestre i que el professional de la salut ha d'actuar simplement com a assessor del projecte, i no com a protagonista. A més a més, en el treball des de les escoles s'hi ha d'incloure: els pares, l'equip de salut de la zona, els líders de la comunitat, el professorat i l'alumnat. I és molt important que tant els continguts com els programes d'EpS s'adaptin als diferents cicles educatius perquè els objectius s'adeqüin a cada nivell d'aprenentatge.

Tant l'administració educativa com la sanitària són conscients de la importància de la promoció de la salut (PdS) a les escoles. La Llei general de sanitat (BOE, 1986) especifica la prioritat de la PdS i l'EpS dins del Sistema Nacional de Salut, i també fa referència a l'estreta col·laboració del personal d'Atenció Primària amb els sectors de la població en què els centres de salut estan immersos, un dels quals és l'escola.

La Llei orgànica d'educació (BOE, 2006) introdueix un canvi important respecte de les altres lleis d'educació anteriors (LOGSE i LOCE). Ja no es parla de l'EpS com a matèria transversal, sinó que es parla d'educació en valors mitjançant una nova matèria, l'Educació per a la Ciutadania. D'aquesta manera, desapareixen els continguts transversals que s'introdueixen en els decrets del currículum d'educació infantil, primària i secundària obligatòria, com ara l'educació per al consum, l'educació per a la igualtat, l'educació ambiental, l'educació per a la pau i l'EpS. Prova d'això és, sens dubte, el reconeixement del fet que les coses no han anat bé amb l'experiència tinguda fins ara de la transversalitat. Podríem assenyalar com a possibles causes: que l'EpS, en la majoria de casos, s'ha dut a terme de manera puntual, i no transversalment; que l'EpS s'ha treballat fonamentalment a les àrees de Ciències de la Natura i a l'Educació Física; i que els professors en l'àmbit de l'EpS se senten poc formats i compten amb escassos recursos.

Ara bé, podríem dir que a la LOE hi ha la transversalitat suficient per a qui vulgui veure-la i fer-la, això sí, de manera un tant diluïda i inconcreta. Per tant, caldrà observar i analitzar en el futur l'aplicació de l'EpS a les escoles amb la LOE.

La transversalitat reforça l'objectiu de l'EpS a l'escola, ja que introdueix pautes per al seu desenvolupament i indica que aquesta és una qüestió de tots, que les actituds,

els valors i les conductes no són exclusius d'una determinada àrea, i que tot el professorat hi ha de contribuir. No es tracta d'una aportació més o menys voluntària, sinó de noves sol·licituds que es fan al professorat en el seu treball. Per això, els continguts de les matèries transversals haurien de ser escollits de manera acurada, i també haurien de ser seqüenciats, desenvolupats i avaluats (Gavidia, 2001).

Per tant, caldria pensar en estratègies que vagin més enllà de la mateixa EpS com ara l'escola promotora de salut, que aborda aquesta qüestió d'una forma transversal i fomenta que l'alumnat adquireixi hàbits i actituds, i que desenvolupi comportaments saludables.

Projecte de les escoles promotores de salut

Per impulsar la PdS a l'àmbit escolar, l'OMS posà en marxa el projecte de les escoles promotores de salut: «Una escola promotora de salut es defineix com una escola que reforça constantment la seva capacitat com a lloc saludable per viure-hi, aprendre i treballar» (OMS, 1998).

El projecte de la Xarxa Europea d'Escoles Promotores de Salut (XEEPS) o *European Network of Health Promoting Schools-ENHPS* té el suport, des de l'any 1992, de la Unió Europea (UE), el Consell d'Europa i l'Oficina Regional per a Europa de l'OMS. Té com a objectiu establir en la regió europea de l'OMS un grup d'escoles model que permeti demostrar l'impacte de la política i la pràctica de les escoles promotores de salut tan àmpliament com sigui possible en els sectors educatiu i sanitari, tant nacionalment com internacionalment. En l'actualitat, més de 40 països de la regió europea de l'OMS estan integrats en aquesta xarxa. El principal objectiu és aconseguir una escola saludable que faciliti l'adopció d'estils de vida sans a tota la comunitat educativa en un ambient favorable a la salut (REEPS, 1998).

El projecte XEEPS permet que les escoles puguin determinar les seves necessitats dins un esquema flexible per aconseguir els seus objectius, i l'associació en xarxa és el punt fonamental de la seva filosofia. Per a la integració en la Xarxa, les escoles participants han d'adoptar una aproximació integrada i holística a la promoció de la salut, i han de donar prioritat al currículum escolar, a les pràctiques de gestió escolar i a l'ambient físic i social. Aquest apropament genera un gran suport social que influencia les visions, percepcions i accions de tots els que viuen, treballen, juguen i aprenen a l'escola. La joventut sana i ben educada pot ajudar, en definitiva, a reduir les desigualtats socials quant a salut en la societat futura.

Segons la resolució de la I Conferència d'Escoles Promotores de Salut a Tessalònica-Grècia l'any 1997, les escoles promotores de salut són una inversió en educació, salut i democràcia.

Aquesta concepció fou debatuda a principi dels 80, i actualment són molts els que pensen que, perquè una escola pugui denominar-se *saludable*, és necessari que tota la comunitat educativa adopti estils de vida saludables dins un ambient que també afavoreixi la salut. Per tant, aquesta concepció no sols abraça l'alumnat, sinó també els treballadors de l'escola i els pares.

L'escola promotora de salut (REEPS, 1998) respon als objectius següents:

- Afavorir maneres de vida sanes i oferir a l'alumnat i al professorat opcions, realistes i atractives alhora, en matèria de salut.
- Definir objectius clars de PdS per al conjunt de la comunitat escolar.
- Oferir un marc de treball i d'estudi dirigit a la PdS, en el qual es tinguin en compte les condicions de l'edifici escolar, les condicions dels espais esportius i d'esbarjo, els menjadors escolars i els aspectes de seguretat dels accessos.

- Desenvolupar el sentit de la responsabilitat individual, familiar i social amb relació a la salut.
- Possibilitar a tot l'alumnat el complet desenvolupament físic, psíquic i social, i l'adquisició d'una imatge positiva.
- Integrar de manera coherent l'EpS en el projecte curricular, utilitzant metodologies que fomentin la participació de l'alumnat en el procés educatiu.
- Proporcionar als alumnes els coneixements i les habilitats indispensables per adoptar decisions responsables en salut.
- Identificar i utilitzar els recursos existents a la societat per elaborar accions en favor de la PdS.

La PdS mitjançant l'educació escolar té una especial importància, ja que els moments més apropiats per acollir i adaptar nous models de vida són la infància i l'adolescència. Totes les persones passen, al llarg de la seva vida, una etapa a l'escola, per la qual cosa és la institució a la qual la societat confia la socialització; és a dir, la transmissió de la cultura, els coneixements i els valors pels quals es regeix. També és el lloc apropiat per preparar els ciutadans per a la vida, formar-los perquè siguin capaços de prendre, de manera raonada i formada, les decisions que tindran conseqüències clares sobre la seva salut i la dels que els envolten (Ferrari, 1986; UIPES, 2000; Gavidia, 2003).

Una de les maneres de contribuir al desenvolupament d'una escola promotora de la salut és implantant programes específics d'EpS dirigits no únicament a l'alumnat, sinó també als pares i a les mares dels estudiants. Per treballar aquests programes d'EpS, la comunitat científica ja ha consensuat que, sigui quin sigui el tema que cal tractar (educació afectivosexual, prevenció de toxicomanies, alimentació saludable...), s'han de treballar els continguts psicosocials de l'EpS. Aquests continguts s'han d'abordar de manera transversal a totes les àrees temàtiques, perquè aquesta és la forma en què es treballen les actituds i els valors de les persones.

L'EpS és objecte, des de fa anys, d'una forta demanda social, ja que és imprescindible per al bon desenvolupament de totes les capacitats humanes. El seu reconeixement respon a un projecte vàlid de societat i d'educació i, per tant, el seu tractament està plenament justificat en els distints nivells de l'ensenyament. L'EpS té com a objectiu l'adquisició de coneixements i el desenvolupament d'hàbits que fomentin estils de vida saludables que afavoreixin el benestar i el desenvolupament personal, familiar i de la comunitat. Així, es considera convenient la implantació de programes estables d'educació i PdS en el medi escolar. El centre educatiu hauria d'incloure l'EpS en el seu currículum, de manera que pugui anar assolint els objectius d'una escola promotora de salut. D'aquesta manera, es reconeixeria el dret de les persones a la felicitat, que no és només l'obtenció d'un benestar físic, sinó també d'un equilibri afectiu i emocional, en un medi social saludable (OMS, 1997). Actualment, existeix una gran diversitat en les maneres de tractar l'EpS a l'àmbit escolar (Gavidia & Rodes, 1996). Els manuals escolars actuals no constitueixen un referent suficient ni un recurs adequat perquè el professorat desenvolupi l'EpS a l'aula, ja que l'alumnat no para l'atenció suficient a pesar de ser considerada una matèria transversal i, quan ho fa, les orientacions proposades no mobilitzen actituds i conductes (Gavidia, 2003).

Les principals dificultats que ens trobem a l'hora de dur a terme programes d'EpS a les escoles són les següents:

- Resistència dels mestres mateixos per falta de temps.
- Falta d'una política global de PdS a l'escola.
- Falta de coordinació institucional entre les diferents administracions.
- Falta de continuïtat de les activitats i/o els programes.
- Poca investigació en el medi escolar, ja que aquesta no està incentivada. Això implica una manca d'avaluació de les experiències que s'han dut a terme.
- Invasió dels professionals de la salut, moltes vegades des d'una perspectiva d'intervencions puntuals (com, per exemple, una xerrada sobre anticoncepció) i no com una estratègia integral i global que permeti modificar hàbits i actituds, i no sols donar coneixements.

Perquè els projectes d'EpS des de l'entorn escolar tinguin èxit, s'aconsella:

- Que siguin objectius comuns per a tota l'escola.
- Que els objectius de PdS que es vulguin treballar quedin escrits al projecte curricular del centre.
- Que es discuteixin al Consell Escolar.
- Que es treballin amb el professorat, l'alumnat i els pares mitjançant les escoles de pares i/o APIMAS.
- Que es treballin en coordinació amb l'equip de salut de la zona (professionals d'Atenció Primària).
- Que hi intervinguin, quan sigui possible, líders socials de la comunitat on hi hagi l'escola.

criteris per a la realització d'un projecte d'EpS segons la XEEPS a Espanya (REEPS, 1998)

1. Promoure de manera activa l'autoestima de tot l'alumnat, potenciar-ne el desenvolupament psicosocial i capacitar la joventut perquè pugui prendre les seves pròpies decisions.
2. Aprofitar qualsevol ocasió per millorar l'entorn físic que constitueix el centre educatiu mitjançant l'elaboració de mesures de salut i seguretat, el seguiment de la seva aplicació i la implantació d'unes estructures de gestió apropiades.
3. Fomentar llaços sòlids entre el centre, la família i la comunitat.
4. Establir relacions de col·laboració entre les escoles primàries i secundàries associades per elaborar programes coherents i coordinats d'EpS.
5. Conferir al professorat un paper de referència per a les qüestions relatives a la salut i potenciar el seu paper protagonista en EpS, facilitant-li la formació adequada en PdS.
6. Aprofitar el potencial educatiu dels diferents serveis de salut com a suport al programa d'EpS, fomentant la responsabilitat compartida i l'estreta col·laboració entre els serveis educatius i sanitaris.
7. El currículum en PdS proporciona oportunitats per aprendre i comprendre, i també per adquirir hàbits de vida essencials; a més, ha d'adaptar-se a les necessitats tant actuals com futures.

Experiències d'EpS a les escoles: la Consulta Jove

La Consulta Jove és un exemple d'un programa d'EpS a l'entorn escolar. La població adolescent és la que menys freqüenta els centres de salut i, per tant, aquest grup d'edat queda allunyat de les intervencions en EpS (Bennasar et al., 2007). Enfront d'aquesta realitat i de la manca de recursos, i la necessitat objectiva de la falta d'implantació de l'EpS en el projecte curricular de l'ensenyament obligatori, creiem que és adient elaborar estratègies conjuntes (escola-Centre de Salut) per posar en marxa projectes d'educació i promoció de la salut als centres escolars, ja que aquests són entorns altament favorables en la potenciació de la salut juvenil (McBride & Midford, 1999; REEPS, 1998).

La Consulta Jove és un programa d'EpS basat en l'estratègia d'acostament de l'atenció sanitària als espais propis dels joves i en la coordinació entre salut i educació. Aquesta coordinació és institucional i va molt més enllà que una simple intervenció en EpS de manera aïllada. Per això, és convenient crear una comissió educativa interdisciplinària que desenvolupi les línies estratègiques del programa d'EpS i que pacti i decideixi els temes prioritaris que s'abordin. També és adequat que aquesta comissió educativa estigui formada per representants de l'alumnat, del claustre de professors, de l'associació de mares i pares d'alumnes i de professionals sanitaris. El projecte de la Consulta Jove demostra la importància de la coordinació entre els equips sanitaris d'Atenció Primària i els equip educatius de l'escola o institut com a assessors en matèria de salut i dinamitzadors de la comunitat (Portero et al., 2002).

La iniciativa de la Consulta Jove com a programa d'EpS va començar fa uns anys a la nostra comunitat autònoma, però ja fa temps que s'està duent a terme a altres comunitats com ara Andalusia, Catalunya o Madrid (Suárez & Medina, 2000; Puig et al., 2003).

La Consulta Jove és una experiència positiva en molts aspectes: permet acostar els professionals sanitaris als adolescents, fer un diagnòstic de salut dels problemes dels joves de la zona, fer també activitats de promoció i prevenció de forma innovadora i diferent a l'entorn escolar i, sobretot, afavorir les relacions escola-Centre de Salut.

Referencias bibliográficas

- Bennasar, M., González, S., Pericas, J. (2007). Diseño de un programa de educación para la salud en adolescentes: consulta joven de enfermería en Atención Primaria. *Rev Presencia*, 3(6).
- *Butlletí Oficial de l'Estat* (BOE), 1986. Llei 14/1986 de 25 d'abril, general de sanitat (BOE 26/4/1986).
- Ferrari, A. (1986). Finalidad y métodos de la Educación para la Salud en la escuela. Serie de conferencias recogidas en el Programa de Educación para la Salud. Comisión Mixta Sanidad-Educación. Valencia: Generalitat Valenciana.
- García, I. (1998). Promoción de la salud en el medio escolar. *Rev Esp Salud Pública*, 72(4), 285-287.
- Gavidia, V. (2001). La transversalidad y la escuela promotora de salud. *Rev Esp Salud Pública*, 75(6), 505-516.
- Gavidia, V. (2003). La educación para la salud en los manuales escolares españoles. *Rev Esp Salud Pública*, 77(2), 275-285.
- Gavidia, V. & Rodes, M.J. (1996). Tratamiento de la Educación para la Salud como materia transversal. *Alambique*, 9, 7-16.
- McBride, N. & Midford, R. (1999). Encouraging schools to promote health: Impact of the Western Australian School Health Project (1992-1995). *J Sch Health*, 69, 220-6.
- OMS, 1997. Promoción de la Salud a través de la Escuela. Informe de un Comité Experto de la OMS sobre Educación y Promoción de la Salud Integral en la Escuela. Serie de Informes Técnicos N° 870. Ginebra: Organización Mundial de la Salud.
- OMS, 1998. Promoción de la salud: glosario. Ginebra: Organización Mundial de la Salud.
- Portero, P., Cirne, R., Mathieu, G. (2002). La intervención con adolescentes y jóvenes en la prevención y promoción de la salud. *Rev Esp Salud Pública*, 76, 577-584.
- Puig, L., Barranco, F., Carrera, M., Rosell, O., Sáez, V. (2003). Consulta virtual de Educación para la Salud en adolescentes. *Metas de enferm*, 6(60), 62-65.
- Red Europea de Escuelas Promotoras de Salud (REEPS), 1998. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura.
- Suárez, F. & Medina, M.V. (2000). Consulta Joven en los Institutos: "Una experiencia a compartir". *Medicina de Familia*, 1, 84-6.

- Unión Internacional de Promoción y Educación para la Salud (UIPES), 2000. La Evidencia de la Eficacia de la Promoción de la Salud. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo.